

UURIMUS FASISTLIKU OKUPATSIOONIREŽIIMI MAJANDUSPOLIITIKAST
BALTI NÕUKOGUDE VABARIIKIDES

Möödunud aastal ilmus Berliinis SDV Teaduste Akademia Keskinstituudi väljaandel Roswitha Czolleki raamat «Fašism ja okupatsioon», mis annab uutele andmetele tugineva põhjaliku ülevaate fašistliku Saksamaa röövellikust majanduspoliitikast Baltimaadel Teise maailmasõja ajal. Raamatus käsitletakse Saksa monopolide ja suurkodanluse vahetut osavõttu selle poliitika teostamisest, sõja ettevalmistamise ja pidamise imperialistlikku mehhanismi.

Teos on väga vajalik kõigile Balti nõukogude vabariikide ajaloo uurijaile eelkõige sellepärast, et meil on seni käsitletud peamiselt Suure Isamaasõja sõjalis-poliitilist ajalugu, hoopis vähem ja ebasüsteematiliselt okupatsioonivõimude majanduspoliitikat. Autor on kasutanud rikkalikult uusi materjale SDV arhiividest, ta tunneb hästi ka erialast kirjandust. Lisamaterjale on ta saanud Eesti, Läti ja Leedu NSV arhiividest.

Teose sissejuhatuses iseloomustatakse tagasivaates Saksa imperialismi idaeekspansiooni, eriti aastail 1914—1918, ning rõhutatakse, et see oli püsivalt agressiivne. Seda illustreerib kujukalt asjaolu, et paljud von der Goltzi interventsiooniar mee ohvitserid jätkasid endist tegevust Baltimaade rahvaste suhtes kõrgetel ametikohtadel hitlerlikus armees ja tsiviilvalitsuses (lk. 23).

Sõjalisele agressioonile eelnes majanduslik invasioon. Eriti intensiivselt tungis Saksa kapital Eesti põlevkivi- ja tselluloositööstusse. Samal ajal lähenesid Baltimaade kodanlikud valitsused omakorda poliitiliselt üha rohkem fašistlikule Saksamaale; näiteks kutsuti 1939. aastal Läti kodanliku riigi 20. aastapäeva pidustusele isegi kodusõjaaegse Saksa interventsiooniar mee 24-liikmeline delegatsioon eesotsas krahv Eilenbergi, parun Mannteuffeli ja major Fletscheriga (lk. 35).

Autor iseloomustab ka Nõukogude rahvaste orjastamise ja maa koloniseerimise plaane (Göringi «Roheline mapp», Rosenbergi «Pruun mapp», Barbarossa plaan jt.) ning juba 1941. aasta algul moodustatud riiklik-monopolistlikku mehhanismi, mille eesmärk oli okupeeritud ja okupeeritavate idaalade majanduslik röövimine. Selle süsteemi juhtivaks majandusorganiks sai idaalade majandamise staap — *Wirtschaftsführungsstab Ost*.

Hitleri 1941. aasta 25. juuni määruse kohaselt kuulus vallutatud Nõukogude territooriumil nii sõjaline kui ka kõrgem tsiviilvõim algul Saksa armee ülemjuhatajale. Juba 17. juunil oli A. Rosenberg asunud okupeeritud idaalade riigikomissari kohale, kusjuures komissariaadi ametnike koosseis oli varakult komplekteeritud. Tema moodustatud kohalikele riigikomissariaatidele hakati tsiviilvõimu üle andma järk-järgult. Balti nõukogude vabariigid ja Valgevene kuulusid riigikomissariaadi *Ostland* koosseisu, selle juhiks määrati Hinrich Lohse, endine Schleswig-Holsteini gauleiter ja monopolistliku ühingu *Nordische Gesellschaft* esimees. Alates 25. juulist kuulus talle valitsemisvõim Leedus ja Lõuna-Lätis, alates 1. septembrist Põhja-Lätis ning 1. detsembrist Eestis. Valgevene, Leedu, Läti ja Eesti kindralkomissarideks määrati Saksa monopolide ja SS-iga lähedalt seotud isikud (W. Kube, A. v. Renteln, O. Drechsler, K. S. Litzmann). Kindralkomissariatide juhtkond komplekteeriti Baltimaade endise interventsiooniar mee vabatahtlikest või SS-i keskkhiitidest. Okupatsioonivõimu kattevarjuks loodi nn. kohalikud omavalitsused (*Generalrat* Leedus, *Generaldirektorium* Lätis, *Landesdirektorium* Eestis), mida juhtisid Saksa välisministeeriumi ja SS-i juhtkonna valitud agendid (kindral P. Kubiliunas, kindral V. Dankers, H. Mäe jt.).

Okupatsioonirežiim kehtestas verise terrori. Hitleri plaanide kohaselt tuli sinne «eluruum» sakslastele nii ruttu kui võimalik vabastada, ja eeskätt sel teel, et «igaüks, kes viltu vaatab, maha lastakse» (lk. 56). Seda hävitusprogrammi asuti kohe realiseerima. Esimese nelja sõjakuu jooksul tapeti *Ostland*'is 135 567 rahulikku kodanikku, hiljem kasvas fašismiohvrite arv üha kiirenevas tempos. Täielikult hävitati kogu sinne juudi elanikkond.

Kui Himmlerile kuulus okupeeritud aladel poliitiline ülemvõim, siis Göringil kui riigimarssalil oli piiramatu võim majanduse alal; seejuures toetus ta Saksa monopolistlikele ringkondadele. See poliitika taotles Saksamaa ja tema sõjamasina varustamist toor- ja töiduineteiga. Uhtlasi asuti likvideerima sotsialistlike tootmisuhteid. Nagu monograafias märgitakse, toimus see Baltimaadel eriti kiiresti, sest nõukogude võim oli siin kehtinud üheainsa aasta. Kõigepealt tühistati nõukogude maa-reform. Maa anti tagasi endistele omanikele; ent mitte enam eraomandina. Maa natsionaliseerimise akti ei tühistatud, seega jäi formaaljuriidiliselt maa ja ka Nõukogude riigi varade valdajaks Saksa riik. Nende varade valitsemiseks loodi A. Rosenbergi korraldusel 24. oktoobril 1941 nn. idaalade usaldusvalitsus (*Treuhandverwaltung für das Ostland*), mis pidi tegutsema erakapitalistlike suhete täieliku taastamiseni (lk. 65). Maa jätmise Saksa riigi omandiks lõi juriidilise aluse selle jagamiseks hiljem saksa kolonistidele.

Fašistide kätte läinud maa, tööstusettevõtete jm. majandamiseks loodi nn. idaühingute (*Ostgesellschaften*) süsteem. Maa-valdusi majandas monopolistlik koondis *Landbewirtschaftungsgesellschaft Ostland* (lüh. LO). Tulevikus pidi ta saama ka saksa kolonisatsiooni teostajaks, vahendama maade andmist saksa kolonistide eravaldusse. Nn. idaühingud olid saksa kodanlusele «mõjusaks abinõuks nii sõjamaajanduslike ressursside väljapressimisel kui ka varikatteks ihaldatud ettevõtete tegelikul omastamisel» (lk. 77), s. o. Saksa monopolistlike koondiste kätte minekul.

Monograafias iseloomustatakse kesksete idaühingute (*Kontinental ÖL AG, Zentral Handelsgesellschaft Ost, Berg- und Hüttenwerksgesellschaft Ost, Ost-Faser Gesellschaft*

jt.) loomist ning Saksa suurmonopolide ja pankade juhtivat osa neis.

Okupatsioonivõimude röövelliku majanduspoliitika rakendamist tegelikkusse jälgitakse monograafia II peatükis. Eeskätt lähtuti Saksa sõjamasina vajadustest. Balti nõukogude vabariikides oli peatähelepanu pööratud põllumajandussaaduste väljapumpamisele ning Eesti maapõuevarade ekspluateerimisele. Et aktsiaseltsil *Kontinental ÖL AG* ei õnnestunud kanda kinnitada Kaukaasia naftaväljadel, suurenes huvi Eesti põlevkivi ja sellest toodetava bensiini vastu. Seda vajas eriti hädasti Saksa sõjalaevastik Läänemerel. Eesti põlevkivitööstuse ekspluateerimiseks loodi juba juulis 1941 Berliinis *Kontinental ÖL AG* tütar-ettevõtte *Baltische ÖL AG* (kapital 1 miljon riigimarka) ning turustamisorganisatsioon *Die Ostland ÖL Vertriebs-Gesellschaft*. Kohalike tööliste sabotaaži ja vastupanu tõttu edenes aga põlevkivi kaevandamine algul väga aeglaselt. Seetõttu asus *Baltische ÖL AG* kiiresti rakendama sõjavange. Neid saadi sõjaväevõimudelt tuhandete kaupa ja ekspluateeriti kõige metsikumalt. Brutaalsete meetodite abil õnnestus 1943. aastal viia põlevkivi kuutoodang 140 000 tonnini. Kogu okupatsiooni vältel suudeti Czolleki andmeil Eestis kaevandada 3 220 000 tonni põlevkivi. 1944. aasta sügisel aitas *Baltische ÖL AG* juhtkond hävituskomandodel Eesti põlevkivikaevandusi õhku lasta ja tuhandeid vange hukata (lk. 101—102).

Analoogiliselt tegutseti Eesti fosforiiditööstuses, mille toodang veeti Saksamaale sealse põllumajanduse tarbeks. Ettevõtte «Eesti Fosforiit» oli esimesi objekte, mis Baltikumis vahetult Saksa sõjamajanduse huvides käiku rakendati ja usaldusvalitsuse kaudu Saksa *Farben-Kontsern*'ile üle anti (lk. 110—111). Siingi rakendati hulgaliselt tasuta tööjõudu, sõjavange. 1944. aasta suvel oli neid «Eesti Fosforiidis» 855 (lk. 112). Tööstuse käive ulatus 1944. aastal koguni 5 037 424 riigimargani (lk. 114). Sama aasta sügisel, enne taganemist, hävitati kõik tootmishooned ja see osa sisseseadest, mida ei jõutud ära vedada.

Põhjalikult jälgitakse monograafias okupatsioonivõimude tegevust Balti nõukogude vabariikide põllumajanduse laostamisel. Selles valdkonnas mängisid juhtivat osa kaks monopolistlikku koondist: *Zentral-handelsgesellschaft Ost für Landwirtschaft-*

lichen Absatz und Bedarf ning eespool mainitud *Landbewirtschaftungsgesellschaft Ostland* oma paljude allasutustega. Esimene ostis talupoegadelt sunniviisil põllumajandussaadusi naeruväärsest odavate hindade eest ning tegeles nende töötlemisega. Tema tegevust toetas okupatsioonivõimude kogu sunniaparaat. Rõhkesti rekviireeriti loomi. Ainuüksi Läti NSV-s pidid talupojad okupatsiooniaastail loovutama mittetäielikel andmeil 802 000 veist, 504 000 siga, üle 108 000 hobuse ja palju muid kariloomi (lk. 130).

Põllumajandusühingu *Ostland* valdusse läksid kolhoosid, riigimajandid, samuti poliitilistel põhjustel repressseeritud inimeste majapidamised. Eestis näiteks majandas *LO* ise 50 000 ha ja rentis välja 34 000 ha maad. Juriidiliselt oli ta kogu maa haldaja ning ka tulevase saksa kolonisatsiooni teostaja. Baltimaade koloniseerimise kava väljendas eriti selgesti H. Himmler 1942. aasta juunis toimunud generaalplaani *Ost* arutlusel: Eesti ja Läti tuleb germaniseerida, tuues selleks sinna hulgaliselt sakslasi, Leedu aga asustada täielikult uuesti, s. o. asendada kõik leedulased sakslastega (lk. 133). Esimesi samme sel teel (massilisest koloniseerimisest sõja ajal hoiduti poliitilistel kaalutlustel) pidi olema nn. saksa rahvussilla loomine Meemeli ja Riia vahele: selleks planeeriti sinna asustada 500 000 saksa kolonisti (lk. 135). Leedus, kus koloniseerimist kõigepealt alustati, anti ligi 30 000 talu sakslaste kätte (lk. 137).

Idaalade, sealhulgas Baltimaade tekstiili-, paberi- ja tselluloositööstuse ekspuaterimiseks asutasid Saksa monopolistlikud koondised idaühingu *Ost-Faser AG* tähtsaima tütarettevõtteks 30. septembril 1941 Riias *Ostland-Faser GH*. Mõlema ühingu nõukogu eesotsas oli tekstiilitööstur ja kaitsemajanduse juht Hans Kehrl, kes esindas nii monopolistlikku kapitali kui ka riigiparaati (lk. 137).

Ostland-Faser sai enda käsutusse kogu Baltimaade tekstiili-, paberi- ja tselluloositööstuse. Selle puhaskasu moodustas ainuüksi 1942/1943. aastal 381 000 riigimarka (lk. 147). Hulgaliselt vedas ühing 1944. aastal toorainetagavarasid ja vabrikute sisseseadeid Saksamaale, s. o. tegeles Balti nõukogude vabariikide vara kõige otsesema röövimisega.

Monograafia IV peatükis vaadeldakse sundtööd ja tööjõu väljavedu kui Saksa fašismile süsteemiomast orjastatud rahvaste ekspuaterimise praktikat. Odav võõrtööjõud oli Saksa monopolidele koloniaalse iseloomuga lississetuleku allikaks. Sõja laienedes muudeti sundtöö reeglilik. Selleks kasutati algul nii sõja- kui ka poliitilisi vange, hiljem üha massilisemalt okupeeritud alade tsiviilelanikke. Kõik see kujutas endast rahvusvahelise õiguse normide ja inimõiguste jõhkrat rikkumist. Saksamaale sunniviisiliselt viidud tööjõudu hoiti seal kui tsiviilvange laagrites relvastatud valve all. Tööjõu plaanipäraseks sunniviisiliseks muretsemiseks moodustati 21. märtsil 1942 tööjõu värbamise ametkond, mida asus juhtima F. Sauckel.

Algul püüti meelitada inimesi Baltimaadelt Saksamaale tööteenistusse propaganda abil, kuid peatselt asendati see kaudse või otsese sunniga. 1943. aasta algul algas nn. totaalse sõja poliitika. Riigiministri direktiivi kohaselt 16. veebruarist 1943 kuulus kohalik elanikkond vajaduse korral kas mobiliseerimisele sundtööle või Saksa armeesse. Seejuures pidid Valgevene ja Leedu andma eeskätt tööjõudu Saksamaale, Eesti ja Läti täiendust Saksa armeele ja SS-ile ning tööjõudu kohalikule sõjatööstusele. SS-i ja politseivõimude praktikas tähendas see Eesti ja Läti suhtes, et «... kõik kõlblid mehed saadetakse esmajärjekorras leegioni, vähemkõlblikke käsutab *Wehrmacht*'i ülemjuhataja sõjaväe abiteenistustastena armeegrupis *Nord*, töövõimelised lähevad gauleiter Sauckeli käsutusse» (lk. 166).

Nii taheti surmanuhtluse ähvardusel mobiliseerida kogu Baltimaade elanikkond tema enda vaenlase — Saksa imperialismi — teenistusse. Kohalik elanikkond vastas sellele sabotaazi ja partisaniliikumise hoogustumisega. Partisanidevastased karistusekspeditsioonid olid fašistidele omakorda tööjõu saamise ettekäändeks, sest «partisanide abistajad» saadeti Saksamaale vangilaagritesse (lk. 171). 1943. aasta jaanuarist novembrini saadeti *Ostland*'ist Saksamaale sundtööle ligi 100 000 inimest ning SS-üksustesse ja Saksa armeesse mobiliseeriti 72 487 meest (lk. 174). 1944. aastal hoogustus inimjaht veelgi.

Kuid kõiki neid Saksa imperialismi plaane tabas lõppkokkuvõttes fiasko. Seda

järku käsitleb monograafia viimane peatükk. Saksa armeesse mobiliseeritud mehi deserteerus massiliselt, paljud neist liitusid partisanidega. Osa politseipataljonidesse mobiliseeritud leedulasi hakkas mässama, enamik mässust osavõtjaid hukati Panerai hävituslaagris Kaunase lähedal (lk. 188). Ei aidanud enam sisuliselt oma maa töörahva vastu klassisõda pidavate kohalike kodanlike natsionalistide propaganda ega SS-i ja politsei verine terror. Rahva üha kasvav vastupanu, mida agressiooni planeerimisel arvesse ei osatud võtta, oli, nagu R. Czollek alla kriipsutab, «... Saksa imperialismi põhiline viga; oma klassipiiratuses ei suutnud ta mõista sotsialistliku ühiskon-

nakorra poliitilist ja moraalselt potentsiaali, tema majanduslikku ja poliitilist jõudu» (lk. 193).

Teose lõpus paljastatakse ka neid imperialismi ja monopolide apologete (B. Meisner jt.), kes eitavad Balti nõukogude vabariikide sotsialistlike revolutsioonide seaduspärasust ja püüavad rahvusvahelises poliitikas ja ajalookäsituses üles upitada nn. Balti küsimust.

Teos sisaldab palju uut okupantide röövelliku majanduspoliitika kohta ning on Balti nõukogude ajaloolastele väärtuslik lisamaterjal Saksa fašistliku okupatsiooni-režiimi kuritegeliku praktika uurimisel.

K. SIILIVASK